

СОЦІАЛЬНА СФЕРА: ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 47(4), с. 31–35

Виокремлення та обґрунтування пріоритетних напрямів досліджень у соціальній сфері є важливим етапом наукового пізнання складних і суперечливих процесів, що відбуваються у цій сфері. Саме вони дають змогу досягти прогресивних зрушень у вирішенні важливих для соціальної сфери проблем. Необхідною є реалізація системного підходу, що поєднує методологічно різні погляди та інструментарій досліджень.

Початок ХХІ століття ознаменувався посиленням гуманістичних тенденцій економічного розвитку — моральні цінності та ідеали визнано надійною основою існування будь-якого демократичного суспільства та успішного розвитку його економіки. Наразі процеси гуманізації освіти, охорони здоров'я, культури почали розглядатися науковцями як важлива та необхідна умова їх сталого розвитку, надійний базис досягнення цілей економічного прогресу. Таким чином, за нових соціально-економічних умов набувають подальшого розвитку перспективні напрями наукових досліджень, що тісно пов'язані з виявленням закономірностей функціонування соціальної сфери та її прискороною модернізацією як засобу досягнення важливих стратегічних цілей розвитку.

У сучасній науковій думці поступово відбувається істотна трансформація поглядів стосовно методології дослідження соціальної сфери, визначення пріоритетних напрямів її розвитку, основних функцій та головного призначення в економічній системі. Якщо у 70–80-ті роки минулого століття відомі вчені (Е. Агаб'ян, В. Козак, О. Кочерга, Д. Правдін, Б. Селигмен та ін.) здебільшого акцентували увагу на досить вузькій проблематиці розвитку окремих видів діяльності соціальної сфери, які вважали економічно непродуктивними (на відміну від матеріального виробни-

цтва), то надалі в економічних дослідженнях починають домінувати методологічні підходи з системних позицій, в яких наголошується на необхідності оцінки основних параметрів соціальної сфери як важливого і необхідного інфраструктурного утворення, невід'ємної структурної складової будь-якої економічної системи.

Визначимо та обґрунтуємо напрями еволюції наукових поглядів щодо методології наукових досліджень, спрямованих на виявлення зрушень у розвитку соціальної сфери країни.

Новий етап у формуванні методології досліджень соціогуманітарної сфери та механізмі її функціонування ми пов'язуємо з поширенням в економічній думці теорії маржиналізму, граничної корисності, які змінили традиційні погляди та уявлення щодо природи створення нової вартості, її формування не тільки в матеріальному виробництві, а й соціальній площині. Запровадження методології національних рахунків дало змогу однозначно класифікувати всі види економічної діяльності, а відтак чітко визначити соціальну сферу як сукупність галузей економіки з надання різноманітних споживчих послуг населенню (житлово-комунальне та побутове обслуговування населення, громадське харчування; охорона здоров'я, освіта, наука; пасажирський транспорт; заклади відпочин-

ку та спортивно-оздоровчі; інформаційні комунікації).

За функціональним призначенням соціальна сфера, по суті, об'єднала всю сукупність матеріальних об'єктів тих видів економічної діяльності, які підпорядковані задоволенню потреб населення та забезпеченню його життєдіяльності. На відміну від досить поширеного інфраструктурного розуміння окремі науковці пропонують у методологічних аспектах економічних досліджень тісно пов'язувати нагальні проблеми розвитку соціальної сфери із сучасними механізмами управління розвитком соціально-економічних систем на підставі їх тісного взаємозв'язку та взаємозалежності [5, 6–23]. Безумовно, це методологічно важливий розріз дослідження, однак він не дає змоги повною мірою розкрити специфіку економічної природи досліджуваних процесів і явищ.

Наразі в економічній літературі чітко сформовано принципово відмінні між собою методологічні підходи до оцінки основних функціональних характеристик та параметрів соціальної сфери як структурної складової будь-якої економічної системи. Важливим у методологічному сенсі є розуміння того, що соціальна сфера створює економічну основу життєдіяльності, охоплюючи задоволення споживчих потреб у послугах, житлі, зміцненні потенціалу здоров'я. Таким чином, слід погодитися із вченими про те, що в сучасних наукових дослідженнях соціальну сферу слід розглядати як певну сукупність видів економічної діяльності, ресурсів (матеріальних, фінансових і трудових) та відносин у процесах їх взаємодії.

На основі узагальнення наукових думок учених-економістів можна стверджувати, що виробництво будь-яких послуг характеризується певними якісними ознаками. По-перше, їх виробництво не пов'язано зі створенням нового матеріально-речового продукту, здебільшого це зміна властивостей вже існуючих продуктів чи товарів. По-друге, послуги становлять результат корисної економічної діяльності, яка може бути пов'язана чи не пов'язана зі зміною властивостей матеріального продукту. По-третє, процес виробництва

і споживання цих послуг може відбуватися одночасно, внаслідок чого вони практично не можуть нагромаджуватися. По-четверте, споживач послуг здебільшого бере участь у їх виробництві. Будь-які споживчі послуги завжди мають велику економічну корисність та нерідко високу вартість (зокрема, медичні та освітні) внаслідок значних інтелектуальних витрат на їх виробництво.

Такі специфічні ознаки об'єктивно властиві процесу надання послуг в охороні здоров'я, освіті, культурі, закладах фізичної культури, соціального забезпечення, комунального обслуговування, громадського харчування, пасажирського транспорту, зв'язку. Внаслідок цього виникають пропозиції і твердження, що до соціальної сфери доцільно долучати також діяльність із забезпечення продуктивної зайнятості населення та формування його доходів, економічну діяльність щодо забезпечення споживання. Проте слід враховувати, що зазначені види економічної діяльності є соціальними за цілями, однак вони не сформовані як самостійні структурні складові цієї сфери.

У контексті проблем модернізації державного управління та економіки під соціальною сферою розуміють цілеспрямовану діяльність державних інститутів, орієнтовану на формування й забезпечення духовних, культурних, інформаційних, освітніх потреб членів суспільства. Узагальнюючи наведені вище погляди і твердження, можна зробити висновок, що соціальна сфера формується як органічне поєднання економічних, соціальних та гуманітарних засад розвитку суспільства і структурно охоплює охорону здоров'я, всі ланки освітньої системи, науку, культуру, спорт, мистецтво, а також сферу відпочинку та розваг як складову економічної діяльності.

Важливого методологічного значення набуває визначення співвідношень між основними детермінантами впливу на соціальну сферу — наразі відбувається зміна їх конфігурації та сили впливу, провідну роль починають відігравати суспільно-політичні детермінанти, від яких залежить стабільність, напрями і темпи соціально-економічного розвитку країни та фінансові можливості

модернізації соціальної сфери. На жаль, нестабільна суспільно-політична ситуація в країні спричинила істотне погіршення інвестиційного клімату та скорочення обсягів вітчизняних й іноземних інвестицій, які можуть бути спрямовані на розвиток різних видів економічної діяльності і прискорення модернізаційних процесів у соціальній сфері. Натомість зростає значення інституціонально-економічних детермінант розвитку соціальної сфери, що охоплюють такі чинники, як трансформаційні зміни форм власності, рівень платоспроможності споживачів цих послуг, а також мобільність працівників, їх економічна активність на ринку праці. Пріоритетного значення у цьому контексті набуває створення необхідних передумов для активного переходу до збалансованого розвитку ринку освітніх і медичних послуг, з одного боку, та ринку праці — з іншого.

Не менш важливе значення в аспекті впливу на характер і темпи сучасних модернізаційних перетворень мають соціально-демографічні та морально-етичні детермінанти, а саме: природні процеси відтворення населення, зміни у статеві-віковій структурі працівників, міграційних процесах, умовах і основних формах їх зайнятості, рівні професійно-кваліфікаційного потенціалу з дотриманням таких морально-етичних норм ведення професійної діяльності, як справедливість, довіра, відповідальність та професійна чесність і гідність. З розгортанням процесів демократизації суспільства їх значення зростатиме.

Специфіка методології дослідження та оцінки сучасних процесів, що відбуваються у соціальній сфері, зумовлена її цілями, завданнями та очікуваними результатами. Наразі домінує методологічний підхід, згідно з яким структурні зрушення в розвитку соціогуманітарної сфери оцінюють як результат взаємодії складних поліфункціональних явищ і процесів (І. Ф. Гнибіденко, О. В. Гаращук, Т. А. Заяць, Я. В. Остафійчук), відображення загальних тенденцій соціально-економічного розвитку, його пріоритетів та можливостей забезпечення сталого розвитку [2, 5–70; 3, 16–20; 7–9; 10, 36–52]. Цей напрям науко-

вих досліджень передбачає виявлення досить складної системи взаємозв'язків та взаємозалежностей між різними сферами економічної діяльності — проте він наочно ілюструє істотну зумовленість змін у соціальній сфері конкретними економічними та соціальними зрушеннями в інших сферах суспільного буття.

На особливу увагу заслуговує сформований в економічній науці методологічний підхід, що передбачає комплексне дослідження сучасних структурних зрушень у соціальній сфері в контексті завдань її розвитку як однієї з важливих складових господарського комплексу. Найбільш повно він представлений і реалізований у регіональних економічних дослідженнях. Значну увагу в цих наукових публікаціях приділено виявленню новітніх тенденцій розвитку соціальної сфери з метою формування оптимальних трансформаційних змін в її структурі та виконуваних функціях. Такий науковий інтерес зумовлений здебільшого необхідністю пошуку напрямів і конкретних дій з наближення до європейського рівня розвитку соціальної сфери та практики вирішення цих проблем.

Методологічний підхід становить науковий інтерес щодо оцінки структурно-динамічних зрушень у розвитку соціальної сфери, що ґрунтується на ідеях, згідно з якими вона становить продуктивний вид економічної діяльності, який характеризується суто економічними показниками, зокрема, вартістю основних засобів на одного зайнятого працівника, певними обсягами наданих послуг, проміжного споживання та виробництва валової доданої вартості, структурою створеної валової доданої вартості [1; 4, 33–58; 6]. Ці економічні оцінки ґрунтуються на визнанні тісної взаємозалежності між розвитком досліджуваної сфери та іншими видами економічної діяльності.

У ринкових умовах значення цих показників для оцінки зрушень у розвитку соціальної сфери є незаперечним, оскільки необхідно не тільки забезпечити своєчасну окупність витрат, а й певну прибутковість цієї діяльності. Проте виникають певні суперечності. Зокрема, згідно з вимогами системи національних рахунків основною вартісною оцінкою цього

виду діяльності є обсяги наданих послуг, які необхідно включати у ВВП, однак методології обрахування її реальної вартості практично немає. Попри зазначені проблеми, перевагою цього методологічного підходу є те, що він дає змогу оцінити зрушення у функціонуванні та розвитку соціальної сфери в тісному взаємозв'язку з такими важливими процесами ринкової економіки, як формування доходів і прибутків, споживання і нагромадження, а також інвестування. Цей методологічний підхід до оцінки зрушень у розвитку соціальної сфери орієнтовано на вимоги ринкової економіки, згідно з якими будь-яка соціальна послуга, незалежно від того, яким чином вона сплачена (конкретним споживачем чи із суспільних фондів), має відповідати встановленим на державному рівні стандартам і нормативам. Водночас саме цю сферу економічної діяльності експерти оцінюють як достатньо ризикову.

Важливого методологічного значення набуває підхід, орієнтований на дослідження та оцінку соціальної сфери як джерела людського розвитку і гуманізації усіх сфер суспільного життя. Його особливість полягає в тому, що соціальна сфера та її окремі структурні складові розглядають як головний засіб людського розвитку на основі забезпечення високого освітнього рівня населення, необхідної якості медичних послуг, збереження потенціалу здоров'я. За таким методологічним підходом розвиток соціальної сфери слід розглядати як найбільш активний і динамічний структурний елемент господарського комплексу. На необхідність постійного зростання уваги до проблем розвитку соціальної сфери в контексті завдань модернізації господарського комплексу країни вказує багато науковців.

Натомість сучасні проблеми модернізації соціальної сфери, зумовлені різким скороченням обсягів фінансування, мережі закладів чи користувачів її послугами, можуть розглядатися як реальні загрози безпеці держави. Виникнення економічних ризиків можна пов'язати з інерційним використанням неперспективних інститутів, запізненням із застосуванням превентивних заходів

чи практичних дій щодо мінімізації економічних та соціальних загроз, деформацією інституційного середовища функціонування закладів цієї сфери та іншими причинами.

У цьому контексті важливим методологічним аспектом є виявлення та упередження можливих ризиків і загроз. Такий методологічний підхід та відповідний напрям досліджень є надзвичайно перспективними, оскільки дають змогу тісно пов'язати актуальні проблеми розвитку соціальної сфери та національної безпеки в умовах циклічного розвитку економіки, загострення фінансових проблем та загроз подальшого поглиблення фінансово-економічної кризи. Слід погодитися з висновком науковців про те, що сучасна стратегія соціально-економічного розвитку країни та її регіонів має ґрунтуватись на виконанні завдань, спрямованих на забезпечення суспільного прогресу, єдності його економічного та гуманістичного вимірів.

Отже, на основі виокремлення та узагальнення існуючих методологічних підходів до оцінки зрушень у розвитку соціальної сфери можна стверджувати, що наразі їх специфічною ознакою є врахування взаємозалежності економічних, соціальних та гуманітарних засад під впливом активної дії детермінантів, зміна конфігурації яких зумовлює домінування суспільно-політичних. Головний вектор слід спрямувати на оновлення методологічних засад дослідження тенденцій розвитку соціальної сфери з метою підвищення продуктивності цього виду економічної діяльності.

Література

1. Вітренко Ю. Реформування охорони здоров'я: погляд економіста / Ю. Вітренко // Соц. політика і соц. робота. — 2004. — № 1. — С. 41–56.
2. Гарашук О. В. Кадровий потенціал регіону: шляхи формування та використання: монографія / О. В. Гарашук — К.: Європейський ун-т, 2011. — 372 с.
3. Гнибіденко І. Ф. Соціальна справедливість як правова засада зайнятості економічно активного населення України / І. Ф. Гнибіденко, О. В. Нартюк // Ринок праці та зайнятість населення. — 2013. — № 2. — С. 16–20.

4. Гошовська В. А. Соціальна реальність у контексті розбудови демократичного суспільства: монографія / В. А. Гошовська. — К.: НАДУ, 2008. — 292 с.
5. Державні економічні механізми та важелі гуманізації суспільства: монографія / І. К. Бондар, Л. І. Антошкіна, І. О. Жадан та ін. — К.: Корпорація, 2008. — 393 с.
6. Запатріна І. В. Реформування житлово-комунального господарства в умовах макроекономічної нестабільності / І. В. Запатріна, Т. Б. Лебеда // Економіка України. — 2011. — № 10. — С. 16–29.
7. Заяць Т. А. Інвестиційне забезпечення модернізації робочих місць в антикризовій політиці держави / Т. А. Заяць // Демографія та соц. економіка. — 2012. — № 1(17). — С. 51–60.
8. Заяць Т. А. Оцінювання ефективності соціальних інвестицій, що фінансуються з бюджетів територіальних громад / Т. А. Заяць, Н. В. Яневич // Екон. часоп. — XXI. — 2013. — № 5–6. — С. 56–59.
9. Заяць Т. А. Економічні основи бідності в Україні та можливості її обмеження / Т. А. Заяць // Продуктивні сили України. — 2010. — № 2–4. — С. 3–13.
10. Остафійчук Я. В. Сталий розвиток сфери послуг: сутність, тенденції та перспективи / Я. В. Остафійчук. — К.: ДЕТУТ, 2012. — 292 с.

Сучасна методологія дослідження соціальної сфери перебуває на етапі активного розвитку — оновлення існуючих підходів та формування нових. До надзвичайно важливих напрямів дослідження слід віднести ті, що тісно пов'язані з проблематикою людського та соціального капіталів. Перспективними є дослідження, спрямовані на забезпечення гуманізації всіх сфер суспільного буття.

Современная методология исследования социальной сферы находится на этапе активного развития — обновление существующих подходов и формирование новых. К важнейшим направлениям исследования следует отнести те, которые тесно связаны с проблематикой человеческого и социального капиталов. Перспективными являются исследования, направленные на обеспечение гуманизации всех сфер общественной жизни.

Modern research methodology of the social sphere is under active development — update of existing approaches and the formation of new ones. The most important areas of research should include those that are closely related to issues of human and social capital. Prospective studies are aimed at providing the humanization of all spheres of public life.

Надійшла 23 вересня 2015 р.